

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola

**„A kormányzás területi, történeti és társadalmi dimenziói”
Politikatudományi Doktori Program**

Társadalmi tőke és területi kötődés a magyar
régiókban

Az értekezés tézisei

Készítette: Nagy Gábor Dániel
Témavezető: Pálné Dr. Kovács Ilona DSc.

Pécs, 2011

Tartalomjegyzék

1. BEVEZETŐ MEGFONTOLÁSOK	3
2. MÓDSZERTANI ALAPOK	8
2.1 A STANDARD EUROBAROMETER NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÓ KÉRDŐÍVES KUTATÁS MÓDSZERTANI SZEMPONTÚ BEMUTATÁSA	9
2.2 AZ EURÓPAI TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ELEMZÉSEK (ESS) MÓDSZERTANI SZEMPONTÚ BEMUTATÁSA.....	10
2.3 SZEGED STUDIES 2004 KUTATÁS BEMUTATÁSA	11
2.4 INVARIANCIA MÉRÉS KONFIRMÁCIÓS FAKTORELEMZÉS SEGÍTSÉGÉVEL	11
2.5 AZ ESETTANULMÁNY MÓDSZERE	12
3. A DOLGOZAT HIPOTÉZISEI	13
4. A TÁRSADALMI TŐKE ÉS A TERÜLETI IDENTITÁS VISZONYA	14
4.1 NÉHÁNY PÉLDA A KÉT ELMÉLET EGYÜTTES HATÁSÁRA	16
4.2 AZ ELEMZÉS CÉLJA.....	19
5. ÖSSZEFOGLALÁS	21
FELHASZNÁLT IRODALOM	26
A SZERZŐ PUBLIKÁCIÓI AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁBAN	28
A SZERZŐ KONFERENCIA ELŐADÁSAI AZ ÉRTEKEZÉS TÉMÁJÁBAN	29

1. Bevezető megfontolások

Jelen disszertáció célja regionális összehasonlítások elvégzése a NUTS¹ 2-es szintű magyar régiók esetében, a különbségek feltérképezése érdekében. Eszköze a különböző térségi sajátosságok és adottságok megismerése és összevetése tudományos vizsgálódás és kutatás által. A különböző térségek eltérő arculatát többféle elméleti koncepció felhasználásával vetem össze. Ezen tudományos összevetést megalapozandó először arra a kérdésre térek ki, ami nyilvánvaló mindenki számára: a magyar régiók eltérő és hasonló tulajdonságokkal egyaránt rendelkeznek. Eltérő például a földrajzi helyzetük, eltérőek domborzati viszonyaik. Jelentős eltérés tapasztalható a gazdasági berendezkedésükben: a térségek GDP-jében és aktivitási arányszámaiban, a működő vállalkozások számában és a külföldi befektetések mértékében. Eltérőek a térségek néprajzi szempontból, hagyományok és népi kultúra szempontjából.

Ugyanígy megállapíthatjuk a hasonlóságokat is: az intézményrendszer minden közigazgatási régióban azonos szerkezetű, abban nem találunk köztük eltérést. A tartalma ezeknek az intézményrendszereknek azonban kutatásokkal is igazolható módon különböző, működésüket társadalmi környezetük nagyban befolyásolja (Vö. Pálné 2008). A regionális nyelvi és etnikai homogenitás jelensége Magyarország homogén nemzetállam (Brunner 1995) voltának tudható be, és minden régió esetében hasonló képet mutat. A köznyelv erős meghatározó jellege mellett azonban jelentős régiós jelegű nyelvjárások is fellelhetők.

A régiók tehát a különböző összehasonlítási szempontok mentén igen vegyes képet mutatnak. A célom, hogy az összehasonlítási szempontok közül kiemelve elsősorban a régiók helyi társadalmait vizsgáljam, és a különböző régiók lakosságának véleménye alapján feltérképezem az eltéréseket és különbségeket. Meg kívánom vizsgálni az eltérő térségi arculat hatásait az ott élő emberekre, illetve az ott élő emberek és társadalmi hálózatok hatásait a térségi arculatokra. Hiszen elmondható, hogy a térség is formálja az embert, és az ember is formálja a térséget, annak működését, adottságait és profilját. Meggyőződésem szerint a magyar NUTS 2-es régiók olyan helyi társadalmakkal rendelkeznek, amelyek több tekintetben hasonlítanak a teljes társadalomhoz, ám sok tekintetben különböznek is attól. A különbségek jelen esetben lényegesen érdekesebbnek tűnnek, hiszen azokból olyan jellegű empirikus tapasztalatokat lehet levonni, amelyek az egyes térségek számára készülő tervezésben is nagymértékben hasznosíthatóak.

¹ Nomenclature of Territorial Units for Statistics; http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nuts/home_regions_en.html

Vizsgálódásom elvégzését nagy mértékben inspirálta Robert D. Putnam és kollégái (1993) könyve, mely az enyémhez hasonló felvetést fogalmazott meg Olaszország régióival kapcsolatban. Putnam és kollégái azonban a regionális önkormányzatok működését és azok sikerességét vizsgálták, nem pedig a lakosság véleményét és a helyi társadalom realitásait. Ennek ellenére e disszertáció szempontjából kiemelkedő fontosságú momentum az az eredmény, miszerint a nagyon hasonló földrajzi és gazdasági paraméterekkel rendelkező térségek regionális önkormányzatai nagyon különböző teljesítményt tudnak nyújtani, a szerzők következtése szerint helyi társadalmuk és társadalmi hálózataik sajátosságai miatt.

A helyi társadalmak analitikus megismerésén túl kutatási érdeklődésem középpontjában áll továbbá az egyes térségek „sikerességét” meghatározó tényezők vizsgálata. Az egyik ilyen tényező pedig az olasz példa alapján is egyértelműen a térség lakosságának hálózatokba szerveződése, és ezen hálózatok működése. A különböző ügyekhez és elgondolásokhoz való viszonyulásaik, kooperációs képességük, a közbizalom és a szolidaritás szintje egyaránt kiváló indikátorok lehetnek a térségek teljesítményében. Mivel a munka a társadalomtudomány eszköztárával operál, ezért egy társadalomtudományi fogalmat szeretnék bevezetni, mely komplex indikátorként lehet alkalmazható e cél elérésében. Putnam és kollégái (1993) is, és Kearns és Forrest (2000) is a társadalmi kohézió mértékét ajánlja ilyen indikátorként, amely megmutatja az adott térségi társadalom állapotát, többdimenziós elméleti alrendszer alkalmazása segítségével.

A dolgozatban bemutatom kutatásom eredményeit, melyben két igen népszerű gyűjtőelméletet, a társadalmi tőke és a területi identitás elméleteket használtam fel vizsgálódásaim alapjaként, empirikus elemzéseim keretében. Kearns és Forrest (2000, 2001) a két elméletet a társadalmi kohézió fontos meghatározó jellemzőiként kezeli városi térségekben végzett vizsgálódásaik alapján. Az én kutatásom célja is a különböző magyar régiók helyi társadalmainak vizsgálata a társadalmi integráció és kohézió szempontjából. A társadalmi tőke és a területi identitás elmélet egymáshoz való viszonya szempontjából feltételeztem, hogy elemeik között erős összefüggés tapasztalható, kiváltképp a társadalmi élet különböző dimenzióira vonatkozó elméleti részek esetében. Közös eleme mindkét elméletnek a társadalmi integráció, illetve kohézió szintjének jelzése, az azokkal való erős, determináló összekapcsoltság. A társadalmi integráció, illetve a társadalmi kohézió mutatja meg a vizsgált társadalom „együtműködési képességét”, illetve jelzi a társadalom „egészségességének” fokát, ezért mindkét jellemző minél jelentősebb volta egyaránt kívánatosnak tekinthető. A kutatás jelentőségét az a tény adja, hogy a társadalmi kohézió és integráció erősítése minden demokratikus politikai berendezkedésű rendszer esetén fontos célként merül fel. A modern társadalomtudományi vizsgálá-

lódás célja sok esetben az, hogy megismerhessük, különböző jelenségek milyen hatással vannak a társadalmi integrációra, az adott társadalom kohéziójára.

Fontos példaként említhető meg, hogy napjainkban az Európai Unió prioritást élvező célja a területi-társadalmi integráció és kohézió regionális és európai szinten történő erősítése, a közösség egységének megszilárdítása érdekében. Az unió országaiban a politikai decentralizáció és a területi identitás megerősítése és újraértelmezése az európaizáció folyamatán keresztül zajlott le, illetve zajlik napjainkban is. Az EU szándéka és szerepe vitathatatlan a különböző területi szintjein zajló folyamatok befolyásolásában. A területi identitás erősítésének célja, hogy élettel teli, jól működő helyi társadalmak létrejöttét segítse elő az adott területi szinteken. A társadalmi tőke szintjének növelésével kapcsolatos, az Európai Unió által támogatott programok céljai hasonlóak: szinte minden esetben a társadalmi integráció erősítése és a kohézió növelése a terv.

Másik fontos példaként szolgál az Egyesült Államok, a társadalmi tőke elmélet bölcsője, illetve a helyi és regionális identitással kapcsolatos vizsgálódások fontos színtere. A regionális fejlesztésben az Egyesült Államokban a közösségi tervezés során figyelembe veszik a területi identitás és társadalmi tőke szintjét jelző kutatásokat, mint a társadalmi integráció fokának jelzésére alkalmas indikátorokat. A vonatkozó társadalomtudományi kutatások eredményei alapján indítanak szakpolitikai programokat a társadalmi integráció erősítése céljából. Mivel az államok autonómiát élveznek a helyi fejlesztésekkel kapcsolatban az USA-ban, így sokféle közösségi kezdeményezés és program fut egymással párhuzamosan az országban, mind különböző eszközrendszerrel és háttérrel, ám azonos célrendszerrel.

A két elmélet gyakorlati implementációjára tett kísérletek fontos felismerésekből fakadnak. Az Európai Unióban az újonnan csatlakozott országok esetében a cél az európai integráció elmélyítése, az európai összetartozás-érzés és identitás erősítése. A régi EU tagok esetében az EU-n belülről és kívülről indult migráció társadalmi hatásait kívánják az elgondolások gyakorlati alkalmazásának segítségével kezelni. A területi identitás és társadalmi tőke erősítésének szándéka mögött fontos elem továbbá a nacionalizmus és euro-szkepticizmus kezelésének, visszaszorításának reménye a régi és új tagállamok esetében egyaránt. A társadalmi integráció erősítésének és a társadalmi kohézió növelésének szándéka természetesen visszavezethető az Európai Unió megjelenése előtti, nemzetállami közigazgatási és politikai szintre is.

Az Egyesült Államokban a célok leginkább a politikai részvétel növelése, az elmaradott, rurális régiók fejlesztése, a nagyvárosi és elővárosi szomszédságok revitalizálása és a társadalmi élet felpezsdítése szempontjából értelmezhetőek. A társadalmi tőke egyik legjelentő-

sebb teoretikusa, Robert D. Putnam (2000) egyenesen az amerikai civil társadalom végét vizionálta és a meredeken eső politikai részvételt vetítette elő „Bowling Alone” című művében. Később a szerző maga állt a társadalmi élet revitalizációját, és a társadalmi kohézió és integráció növelését célul kitűző kezdeményezés, a „The Saguaro Seminar – a Saguaro Szeminárium” élére.

Jelen munkában én a fent említett, globális példák felismeréseiből kiindulva kifejezetten az európai integráció, illetve az Európai Unió kohéziós politikája által előidézett, valamint a magyar regionális reformok és fejlesztéspolitikai rendszer eredményeképpen kialakult hatásokat tervezem vizsgálni a hazai NUTS 2-es régiók helyi társadalmainak szintjén.

A vizsgálat részleges célja többek között az is, hogy felmérjem a regionális reformok és az EU csatlakozás hatásait a magyar társadalomra, illetve a régiók helyi társadalmaira. A regionalizmus és a regionalizáció különbsége Magyarországon is megmutatkozik, mivel a hazai példa nagy részében a „top-down” (felülről jövő) régiószervezésre korlátozódik, a „bottom-up” (alulról jövő) jellegű kezdeményezések ritkák a régiós szint esetében. A régiókhoz való identifikálódás illetve kötődés ezért evvel a korlátozással értelmezendő. Az ilyen formában létrejött régiókhoz, Európai Unióhoz való kötődések mellett meg kívánom vizsgálni a konvencionális, „bevett” területi egységekhez (város, megye, ország) való lakossági kötődést is.

Elmondható, hogy a két felhasznált elmélet kapcsolata változó mértékben reflektált. Konkrétan a társadalmi tőke elmélet és a területi identitás elmélet kapcsolatát célzó nemzetközi vagy magyar vizsgálódások nem állnak rendelkezésre, habár egyes kutatók ténylegesen foglalkoznak a kérdéssel, illetve annak határterületeivel. Megjelent például a területi tőke fogalma, melyet az Európai Unió Harmadik Kohéziós Jelentése tett ismertté széles körben. A fogalom fontos szakszóvá vált az Európai Unió fejlesztéspolitikájában, valamint a régiókkal és regionalizmussal foglalkozó kutatók (Vö: Putnam 1993; Lengyel 2003; Camagni 2009) is használják azt elemzéseikben, hazánkban és külföldön egyaránt.

A társadalmi tőke és a területi kötődés elméletek együtt kerülnek elő Kearns és Forrest (2000, 2001) munkáiban. A cikkekre alapozva több térségi kohéziót vizsgáló tanulmány (Vö. Stanley 2003) is követi a példát, és egy nagyobb térségi kohézió elemeiként jelölik meg a társadalmi tőkét és a területi kötődést. Elgondolásom szerint a területi tőke és a térségi kohézió elméletek érdekes kapcsolódási pontokat vetnek fel jelen dolgozat szempontjából. Kutatási eredményeim és tapasztalataim szerint a területi kohézió és a területi tőke elméletek legnagyobb problémája azonban a „látens” elméleti jellegük, mely nagymértékben megnehezíti pontos konceptualizálásukat, és az elméleti tisztázás mentén a mérésre operacionalizálásukat. Éppen ezért az említett munkákat komoly igazoló tényezőként értékeltem saját munkám szempontjára.

ból, hiszen az általam alkalmazott elméleti koncepciók kapcsolódásait az ezekkel kapcsolatos tudományos diskurzus fényesen visszaigazolta. Azt is alátámasztva látom továbbá, hogy én magam nem tértem át a területi tőke és a területi kohézió elméleti koncepcióknak a használatára, mivel ebben a dolgozatban a céloom empirikus vizsgálódások végzése és a konkrét térségek összehasonlítása. Ennek érdekében pedig mindenképpen a könnyebben konceptualizálható és operacionalizálható elméleteket kellett választanom.

Elemzéseimben megpróbálok releváns, a társadalmi tőke és a területi kötődés elméleteket összekötő reflexiókról számot adni, saját eredményeim és elgondolásaim tálalása mellett. Az elméleti részben az elméleteket vizsgálom, először külön-külön, majd összevetem a két elméletet, és igyekszem azonosítani a köztük lévő kapcsolatokat, valamint eltéréseket. A területi identitás egyik fontos, és leginkább mérésre operacionalizálható elemét, a területi kötődést meg kívánom vizsgálni abból a szempontból, hogy milyen szerepet játszik a társadalmi tőkében, esetleg tekinthető-e a területi elemzések végzésekor a társadalmi tőke egy megnyilvánulásának. A dolgozat témájához kapcsolódóan meg kell jegyezni, hogy arra vonatkozóan kevés hazai vizsgálat készült, ezek közül néhány kiemelendő (Vö: Bugovics 2007, Lengyel 2003, Pálné 2000 és 2009, Rechnitzer 1998 és 2004, Kákai 2009).

2. Módszertani alapok

A dolgozat empirikus részében két nagymintás kérdőíves kutatás, az Eurobarometer és az Európai Társadalomtudományi Elemzések (European Social Survey) különböző hullámainak adatbázisai alapján elvégzett statisztikai másodelemzéseimet ismertetem, Magyarországra vonatkozó országos, illetve regionális bontásban. Ezen dolgozat alapvető elemzési egységei a NUTS 2-es szintre besorolt magyar régiók, melyeknek különbségeiről és hasonlóságairól összehasonlító elemzést végeztem a területi kötődés és a társadalmi tőke, illetve azok összefüggéseinek vonatkozásában. A dolgozat empirikus részében is választ keresek arra a kérdésre, hogy helyesebb-e a területi identitást, operacionalizálva a területi kötődést a társadalmi tőke elmélet részeként kezelni, vagy pedig érdemes elindulni egy új elméleti konstrukció, a területi tőke vagy társadalmi integráció vagy kohézió konceptualizálásának és vizsgálatának irányába, melynek a területi identitás-kötődés és a társadalmi tőke feltételezhetően része lesz.

Módszerként használom még a konfirmációs faktorelemzés módszerét, melynek segítségével a mérési invariancia meglévő típusát kívánom megállapítani a nagymintás vizsgálatok regionális adatbázisain. Az invariancia jelenti az adatok egyféle skálán történő értelmezhetőségét a különböző vizsgált térségek esetében. Azt leginkább a térségek helyi társadalmainak válaszai befolyásolhatják. Megléte azt jelentené, hogy a térségek társadalmi az általam vizsgált kérdések tekintetében nem különböznek egymástól. Hiánya azt jelenti, hogy a különböző térségek esetében, hogy a lakosság azonos szöveg és válaszlehetőségek mellett sem ugyanazt érti ugyanazokon a kérdéseken. Az invariancia tesztelést leginkább fordítások sikerét bizonyítandó szokták alkalmazni a társadalomtudományi vizsgálatokban: azaz az összes szövegvariáns azonos jelentését alátámasztandó. Jelen esetben kézenfekvőnek tűnik alkalmazása a különböző régiók helyi társadalmainak összehasonlítására.

A dolgozat zárásaként pedig az esettanulmány készítés módszerét alkalmazom. Az esettanulmányok nem kapcsolódnak szervesen a disszertáció fő empirikus kutatási kérdéséhez, mivel nem regionális adatbázisok elemzésén alapulnak. Kapcsolódnak azonban a disszertáció témájához, a társadalmi tőke elmélet és a területi identitás és kötődés elmélet valamint kapcsolódásaik elméleti és nem regionális léptékű empirikus feltárásához. Az első esettanulmányban egy a Szeged Studies – szegedi nagyvárosi kutatás adatbázisa alapján veszem górcső alá a területi kötődés kérdését, és teszek a téma szempontjából releváns megfogalmazásokat. A második esettanulmányban a vallási társadalmi tőke elméleti koncepcióját mutatom be, valamint annak alkalmazási lehetőségeit a vallási közösségek tipizálásában, a közösségek tagságának vélemé-

nye alapján. Így helyezem szélesebb kontextusba a hazánkban amúgy nem meghatározó vallási társadalmi tőke dimenziót, mint a különböző vallási közösségek tipizálásának új és a régi módszernél tartalmasabb eredményeket kínáló eszközét.

2.1 A Standard Eurobarometer nemzetközi összehasonlító kérdőíves kutatás módszertani szempontú bemutatása

A nemzetközi kutatások közül e disszertáció célja szempontjából az Eurobarometer kérdőíves vizsgálat több szempontból is kiemelkedik. A segítségével lehetséges a megkérdezettek helyekhez, illetve területi egységekhez kötődő azonosulását, helyi, illetve területi identitását regionális mintákon kutatni. A Standard Eurobarometer vizsgálat évente, van, amikor évente többször mér területi kötődéssel és identifikálódással kapcsolatos kérdéseket 1991 óta. A kérdőíves kutatás extenzív longitudinális jellege kiemelt fontosságú az adatok idősoros értelmezésének lehetősége szempontjából.

Az Eurobarometer felmérés egy nemzetközi és longitudinális komparatív társadalomtudományi kutatássorozat, melyet az European Opinion Research Group végez el, egy olyan konzorcium, amelyet piac- és közvélemény-kutató cégek hívtak életre. A lekérdezésekre a megrendeléseket az Európai Bizottság Sajtó és Kommunikációs Főigazgatóság Véleménykutató részlege (Directorate-General Press and Communication, Opinion Polls) adja le. Az adatok a Kölnben lévő Zentral Archiv kezelésében érhetőek el a tudományos közönség számára.

Az Eurobarometer kérdőíves kutatás az Európai Unió tagállamainak polgárai körében készül, bekerülhet minden 15 évnél idősebb állandó lakos bármely tagállamban, függetlenül az eredeti állampolgárságától. A minta, amelyen az Eurobarometer adatfelvétele alapul, egy többlépcsős, véletlen (valószínűségi) minta. A megfigyelési egységek az egyének. Minden egyes tagállamban mintavételi helyeket választanak, a lakosság szám nagysága által reprezentált valószínűséggel, tekintetbe véve a népsűrűséget. Ezen szempontok figyelembevétele mellett a cél az ország teljes lefedettségének az elérése. A mintavételi pontokat a „közigazgatási regionális egységekből” választják ki szisztematikus módszerrel, a terület adottságainak megfelelő rétegzési eljárás lefolytatása után. Ezen eljárás ismeretében a fényben elmondható, hogy a kiválasztott minták jól reprezentálják az EU tagállamokat, és mivel a mintavételi pontok kiválasztása az Eurostat NUTS II szinten történik, a minták regionális szinten is reprezentatívnak tekinthetők. A mintaválasztás tekintettel van a népesség eloszlására, a nemzetiségek jelenlétére és a nagyvárosi, városi és vidéki térségek arányára is. Az új tagállamok állampolgárai először 2004-ben kerültek be a Standard Eurobarometer hullámba (ICPSR, 2005).

A mintanagyság a tagállamok esetében általában 1000 fős, illetve kicsivel e szám feletti vagy alatti. E szám eltérő Észak-Írország és Luxemburg esetében, nagyjából 300 és 600 fő között mozog. Az adatfelvételeket minden esetben elismert kutatóintézetek vezető kutatóinak felügyelete mellett dolgozó, képzett kérdezőbiztosok hajtják végre, szigorú ellenőrzések mellett. Ezer megkérdezett válaszait tartalmazó mintával számolva, az egyes változók eloszlását figyelembe véve a kutatás megbízhatósága az alábbi konfidencia intervallumokban mozog:

1. tábla – Eurobarometer konfidencia intervallumok

Mintában megfigyelt százalék	10% vagy 90%	20% vagy 80%	30% vagy 70%	40% vagy 60%	50%
Konfidencia határok	± 1,9%	± 2,5%	± 2,7%	± 3,0%	± 3,1%

2.2 Az Európai Társadalomtudományi Elemzések (ESS) módszertani szempontú bemutatása

Az Európai Társadalomtudományi Elemzések nemzetközi összehasonlító kutatás jelen diszsertációban felhasznált harmadik sorozatának felvételét a Magyar Gallup Intézet készítette és szervezte. A következőkben e harmadik, 2006-2007-ben zajlott adatfelvételi hullám módszertanát ismertetem a hivatalos módszertani leírás alapján (EUTE é.n.).

A minta összeállítása szempontjából elmondható, hogy a kutatást országos, 15 éves és ennél idősebb polgárok mintáján végzik. Ez az országos minta a Magyarországon élő 15 éves és idősebb magyar népességet reprezentálja az alábbi dimenziók szerint: • nem; • életkor; • iskolai végzettség; • településtípus és • régió. A minta tehát a felsorolt dimenziók szerint reprezentatív, valószínűségi minta, ami többlépcsős, arányosan rétegzett kiválasztással készült. A harmadik felvétel idején a minta kiválasztásánál háztartási címlistából indultak ki a kutatók. A mintanagyságról elmondható, hogy csökkenő mintavételi módszerrel zajlott az adatfelvétel, és összesen 1518 sikeres interjú készült el. A vizsgálat lakossági mintája háromlépcsős véletlen mintavétel során került elkészítésre. A kutatást standardizált kérdőívvel, a kérdezett lakásán történő, a személyes kérdőíves interjú módszerével folytatták le a Magyar Gallup Intézet kérdezőbiztosai (EUTE é.n.). Vizsgálódásunk szempontjából a kutatás legfontosabb jellemzője, hogy az EUROBAROMETER kutatáshoz hasonlóan az EUTE/ESS vizsgálat adatai is regionális szempontból reprezentatív adatok, és a nagyobb elemszám miatt pontosabb regionális összehasonlítások elvégzésére adnak lehetőséget.

2.3 Szeged Studies 2004 kutatás bemutatása

A felhasznált adatfájl, egy szegedi kérdőíves adatfelvétel, a Szeged Studies 2004 tavasz eredménye. A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszéke végezte 2004. március–áprilisban, mely intézmény 2000 októberétől évente végez adatfelvételeket a szegedi lakosság körében. A kutatás mintavételi módszere a csökkenő mintás mintavétel, melynek segítségével az „induló” minta kb. 55%-ára lehet számítani, kb. 5% tűréshatárral. A tanszék a címeket a legnaprakészebb forrásból, a Központi Nyilvántartó és Választási Hivataltól veszi. Statisztikai elemzéseinkben az adatbázist négy dimenzióban súlyozott formában használjuk fel.

2.4 Invariancia Mérés konfirmációs faktorelemzés segítségével

Az összehasonlíthatóság fokát az elemzéseinkben vizsgált és felhasznált változók esetében az elért invariancia típus határozza meg. Az invariancia vizsgálata segít nekünk megállapítani, hogy a különböző mért változók ugyanazokat a látens változókat és struktúrákat adják-e ki a vizsgálati csoportok összességében. Azt teszteljük az invariancia meglétét vizsgáló modelljeinkben, hogy ugyanazt az elméletet (látens változót, faktort) mértük-e meg a különböző regionális helyi társadalmak esetében, ugyanazon változók segítségével.

Az invariancia első szintje az ún. konfigurális invariancia. Ezen típus létrejöttének feltétele csupán annyi, hogy az egyes mért változók ugyanazt a látens változót mérjék minden csoportban. (Füstös, Kovács et al. 2004; Chen 2007)

Az invariancia második szintje a mért változók által meghatározott látens faktorok faktorsúlyának mértékével foglalkozik. Ezt az invariancia szintet nevezzük metrikus invarianciának, és megléte lehetővé teszi az adatok korrelációinak összehasonlítását (Byrne 2004; Chen 2007).

Az invariancia harmadik szintjét skálás invarianciának nevezzük, mely előfeltétel a vizsgált csoportok átlagainak összehasonlíthatóságához. Ez a legmagasabb szintű invariancia. (Byrne 2004; Chen 2007).

Barbara M. Byrne beszél továbbá parciális invarianciáról, amelynek megléte esetén nem az egész modell átlagai hasonlíthatóak össze, csupán azoknak a részeknek az átlagai, amelyeket

külön leteszteltünk ebből a szempontból. A gyakorlati tapasztalatok szerint az invarianciának e formája fordul elő a leggyakrabban (Byrne 2001; Byrne 2004).

Az invariancia mérését SPSS Amos programmal, konfirmációs modellek segítségével végeztük el. Az invariancia típusokat a modell részletes bemutatásánál tárgyaljuk alaposabban. A mérési modell empirikus haszna ebben az esetben az, hogy rámutathat arra, hogy vannak-e eltérések a különböző helyi társadalmak között a vizsgált változók tekintetében. Amennyiben nem találunk legmagasabb szintű invarianciát, úgy az már maga egy tudományos eredmény, és egyedi térségi arculatról árulkodik.

2.5 Az esettanulmány módszere

Az esettanulmányok tudományos értékét sok kutató kevesebbnek tartja, mint a komparatív kutatási eredmények tudományos hasznát. Bradshaw és Wallace ezzel a véleménnyel szemben amellet érvel, hogy az esettanulmányok az összehasonlító kutatás egy fontos fajtáját jelentik, és néhány kutatási téma esetében ezen módszer alkalmazása nélkül nem juthatnánk értelmes eredményekhez. Véleményük szerint az esettanulmány akkor lehet hasznos, ha a kutatók nem rendelkeznek elég ismerettel az esetről az elméleti perspektívába helyezéshez, vagy pedig ha az eset nem fér bele egyetlen fennálló elméletbe sem. Előfordulhat továbbá, hogy egy eset csak részlegesen fér bele egy létező elméletbe, illetve, hogy az eset olyan speciális körülményeket képvisel, ami intenzív tanulmányozást követel meg (Bradshaw–Wallace 1991, 154–155 o.).

Bradshaw és Wallace véleményét osztom, miszerint az esettanulmányok egyenrangú, fontos részei az összehasonlító kutatásnak. Az esettanulmányok sok esetben nem nélkülözik az elméleti megalapozottságot. Az átfogó elméletek jó próbái ezek, melyek segíthetnek speciális esetekre szabni a jelentős teóriákat (Bradshaw–Wallace 1991, 155 o.). Fontos megemlíteni azonban, hogy például antropológiai megközelítésű vizsgálatok esetében az esettanulmányok értéke mindenképpen megnő, kiemelt jelentőségűvé válik.

2.6 Módszertani összefoglaló

Tapasztalataim szerint a módszerek használatának megválasztási lehetőségét behatárolják a kutatott téma és a kutató rendelkezésére álló lehetőségek. Sok esetben a különböző megközelítések egy téma vizsgálatánál történő párhuzamos használatával jobb eredmény érhető el, mintha kizárólag egy megközelítés mellé tennénk le a voksunkat. Ebben a dolgozatban főként

másodelemzéseket végzek az ESS/EUTE harmadik hullámának illetve az EUROBAROMETER nemzetközi kutatás 2004 és 2007 közé eső néhány hullámának magyar adatbázisain. E másodelemzések esetében felhasználok a nemzetközi összehasonlító kutatások módszertanát, továbbá kibővítem a különböző kultúrákban felvett adatokra hagyományosan végzett mérési invariancia vizsgálattal az ESS/EUTE adatai felhasználása alapján a magyar régiók esetében. Az invariancia vizsgálatot azért ezen az adatbázison végzem el, mert a magasabb elemszám (az Eurobarometer kutatás általában 1000 fő körüli véletlen mintával dolgozik, míg az ESS/EUTE 1500 fős körülivel hazánk esetében) nagyobb biztonsággal teszi lehetővé az érvényes állítások megfogalmazását.

Emellett azonban előkerül egy nagyvárosi minta (Szeged Studies) mint kutatói forrás elemzése és két vallási közösség mintájának (SZTE BTK Vallástudományi Tanszék „Kultúra és Vallás” Kutatás) elemzése is a felhasznált esettanulmányok keretein belül.

3. A dolgozat hipotézisei

1. A területi kötődés és a társadalmi tőke elmélet összekapcsolódnak területi vizsgálódások esetében, így a magyar régiók helyi társadalmait reprezentáló minták esetében is. Azaz a meglévő bizalom, reciprocitás, részvétel, tolerancia és helyi kötődés határozza meg az adott térség társadalmi integráltságát és kohézióját, mely sok más dimenzióra is hatással van. Befolyásolja a gazdasági és a politikai dimenziót, valamint a természeti környezet állapotát is. A területi kötődés és a társadalmi tőke „együtt jár”, egyik a másik szempontjából meghatározónak tekinthető. A nagyobb egységnek a társadalmi tőke tekinthető. A területi kötődés és a társadalmi tőke között a kapcsolat pozitív.

2. A társadalmi tőkének és a területi kötődésnek nem alakult még ki konszenzusos értelmezési kerete és tartalma a különböző magyar NUTS 2-es régiók lakosságának vizsgálata esetében. A mérési invariancia eléréshez az operacionalizálást és a konceptualizálást térségenként kellene elvégezni.

3. Feltételezésem szerint minden térségi szint esetében igaz, hogy az adott térségben tapasztalható területi kötődés szint és a térség társadalmi-tőke szintje között egyértelmű összefüggés, elméleti és empirikus együtt járás tapasztalható. Céлом, hogy ezen állítást a magyar régiók (NUTS 2) helyi társadalmainak esetében empirikusan is megpróbáljam igazolni.

4. A társadalmi tőke és a területi identitás viszonya

Amennyiben a közös elemeket keressük a társadalmi tőke és a területi identitás elméletekben, azok természetesen adóttak, és a hasonlóságok egy részéről már szót is ejtettünk. Megemlítettük, hogy a hasonló kiemelt cél, a társadalmi integráció és a társadalmi kohézió vizsgálata és azok növelési lehetőségeinek feltérképezése érdekében foglalkoznak elméleti és gyakorlati szakemberek a két elgondolás különböző dimenzióival. Gyakorlati vetületeik megtalálását és a tervezés és programozás általi mindennapi felhasználásuk elősegítését tervezi például az Európai Unió mindkét teória esetében, főként kohéziós politikai céljainak elérése érdekében. Az EU kulcsszerepe kiemelendő abban is, hogy a közösség regionális területi egyenlőtlenségeit tárgyaló harmadik kohéziós jelentésben bevezették a két elmélet egyféle ötvözésének, a területi tőkének a fogalmát.² Tudományos reflexiók a területi tőke fogalmára eddig kis számban születtek. Kiemelendő azonban Camagni (2009) tanulmánya, melyről már szót ejtettünk a társadalmi tőke és a többi tőketípus viszonyát bemutató résznél. A kutató által használt területi tőke konstrukció jól példázza az európai kohéziós politikai tervezés hatását a tudományos szférára, a tanulmányban kifejezetten egy fejlesztést és regionális növekedést elősegítő erőforrásfajta tár elénk. E tanulmány, illetve több más szakirodalmakat áttekintő munka szemlélése (Cartwright et al 2006; Füzér et al. 2005) alapján valószínűsíthető, hogy a jövőben a fogalom használata szélesebb körben elterjed.

Természetesen figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a két elmélet erősen „terhelt” tartalmi szempontból, azaz igen sok szerző fogalmazott meg nagymértékben különböző véleményt az elméletekkel kapcsolatos tudományos produktumokban. Vélekedésünk szerint mindkét elmélet gyűjtőelméletnek tekinthető. A tudományos életben nincs konszenzus egyik elmélet pontos tartalmával, illetve az egymáshoz való viszonyukkal kapcsolatban sem.

E disszertációban irodalomszemlém és az elvégzett konceptualizálás eredményeként azt feltételezem, hogy a területi identitás, illetve mérésre operacionalizálható része a területi kötődés a társadalmi tőke elmélet egy dimenziójaként funkcionál a területi egységek helyi társadalmiainak esetében. Azaz a meglévő bizalom, szolidaritás, részvétel, tolerancia és területi identitás és kötődés határozza meg az adott térség társadalmi profilját, mely sok más dimenzióra is hatással van. Befolyásolja a gazdasági, a politikai és a vallási dimenziót, illetve még a természeti környezet állapotát is. Ezt az elgondolást egyrészt e fejezet elméleti fejtegetéseivel, másrészt dolgozatomban empirikus részének eredményeivel kívánom alátámasztani. Nem kívánom

² Harmadik kohéziós jelentés, 2004. február. Internet: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion3/cohesion3_en.htm (Elérés ideje: 2009.03.20 15:00)

azonban az elgondolás igazságát mindenáron hangoztatni, inkább egyféle munkadefiníciónak gondolom. Az alább látható 2. táblázat összefoglalóját adja a két elméleti csokor általam legfontosabbnak tételezett közös dimenzióinak.

2. tábla – a területi identitás és a társadalmi tőke főbb dimenzióinak összefüggései és különbségei

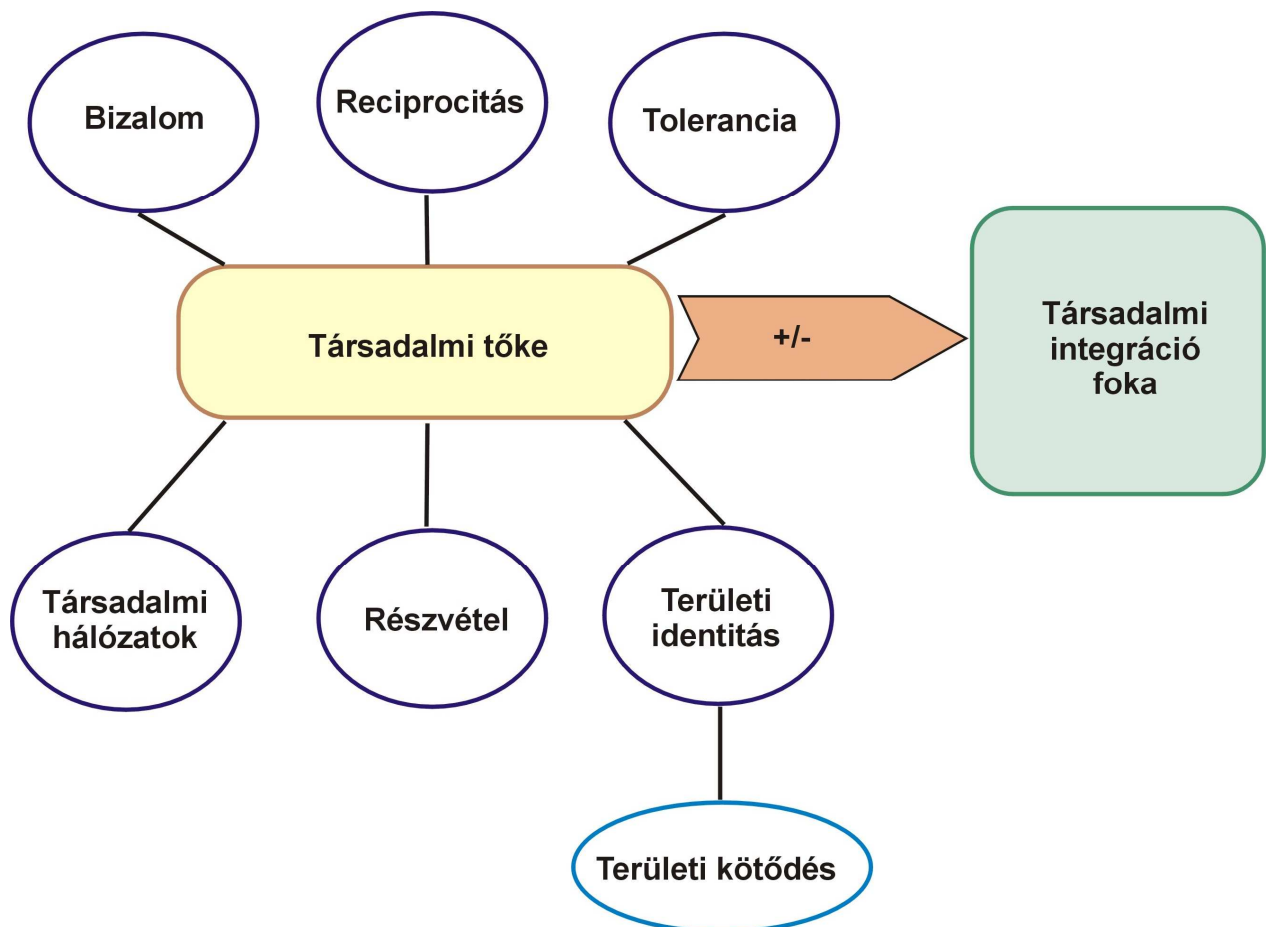
Főbb dimenziók	Társadalmi tőke	Területi identitás	Azonos
<i>Bizalom</i>			
Általánosított bizalom	+	+	+
Interperszonális bizalom	+	+	+
Bizalom a politikai rendszer különböző területi szintjein	+	+	+
<i>Reciprocitás</i>			
Azonnali viszonzás igénye nélküli szimmetrikus reciprocitás	+	+	+
Organikus szolidaritás	+	+	+
Mechanikus szolidaritás	+	+	+
<i>Részvétel</i>			
Részvétel a közéletben	+	+	+
<i>Tolerancia</i>			
Tolerancia másokkal szemben	+	+	+
<i>Társadalmi hálózatok</i>			
Társadalmi hálózatok kompaktsága	+	+	+
<i>Kohézió, integráció</i>			
A területi kohéziót növeli a magas szintje	+	+	+

Forrás: Coleman 1988, 1990; Cox 1995; Putnam 1993, 1995, 2000; Marks 1998, Moreno 1999; Lengyel 2003; Brutter 2005; Bugovics 2007 alapján saját szerkesztés

A bizalom, a szolidaritás és reciprocitás, a részvétel, a tolerancia, a társadalmi hálózatok és a társadalmi kohézió, illetve integráció kérdései egyaránt megjelennek a vizsgált elméletek szakirodalmában, ezáltal indirekt bizonyítékot nyújtva azok összekapcsoltságára. A dolgozat elméleti részében részletesen bemutatom az egyes dimenziókat, illetve azok összefüggéseit, kölcsönhatásait. A célom, hogy empirikus összefüggést találjak a társadalmi tőke és a térségi kötődés között, a magyar régiók vizsgálatával és összehasonlításával. Véleményem szerint a területi – így régiós – társadalmi tőkének kiemelt eleme és indikátora a területi kötődés. Ezáltal ha az egyik vagy a másik koncepciót mérem, mindenképpen információkhoz jutok mind a kettővel kapcsolatban.

A 1. ábra mutatja be a területi identitás és területi kötődés társadalmi tőkéhez és annak dimenzióihoz fűződő viszonyát a kutatásaim során kialakított elképzelésem szerint. A területi identitás egyik legfontosabb eleme a területi kötődés, melyet az Eurobarometer kérdőív különböző hullámainak adatai alapján ezen dolgozat empirikus részében a területi identitás mérésére fel tudunk használni.

1. ábra – A társadalmi tőke legfontosabb dimenziói

Forrás: saját szerkesztés

4.1 Néhány példa a két elmélet együttes hatására

Tudvalévő dolog, hogy a régiók közötti különbségek egy része, például a versenyképességbeli különbségek nem magyarázhatóak kizárólag mérhető mutatókkal. Előfordulhat, hogy két látszólag hasonló adottságokkal rendelkező térség eltérő eredményeket fog produkálni a gazdasági folyamatokban, valamelyik kevésbé lesz versenyképes, mint a másik, s a különbség oka a

mérhető mutatók között nem lesz fellelhető. Az egyik nem, vagy csak nehezen, hosszú operacionalizálás után mérhető tényező a társadalmi tőke, a másik pedig az ahhoz kötődő térségi identitás szintje. Ezeket a nehezen mérhető mutatókat azonban mégis érdemes tanulmányozni, azok bekerülnek jelentős közgazdasági elméletekbe is.

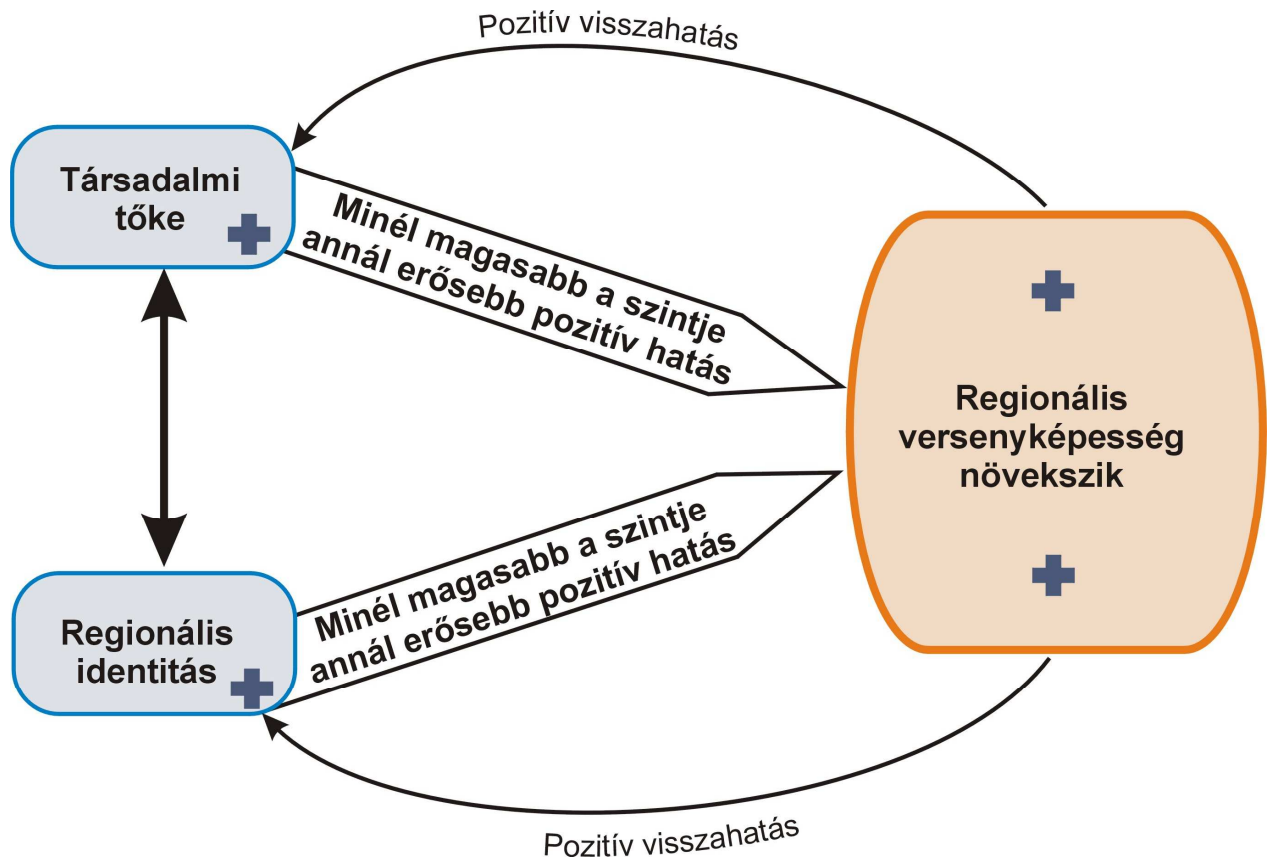
Alátámasztja az 5. ábrán vázolt sémát és az első bekezdésben írtakat az a Robert D. Putnam és szerzőtársai (1993) által végzett vizsgálat, majd publikált könyv, mely az olasz regionális kormányok társadalmi tőkéje és a területi kötődéssel való összefüggések tekintetében tárt fel összefüggéseket. A sikeresebb térségekben erősebb volt a területhez való kötődés és nagyobb mértékű volt a társadalmi tőke – ez a bizalom, a szolidaritás és a tolerancia magasabb szintjein mutatkozott meg. A kevésbé sikeres térségek esetében a bizalom hiánya, a térséghez való lazább kötődés és a kooperáció megvalósíthatósága gátolta meg az előrelépést.

Másik fontos példa Lengyel Imre vizsgálata. Lengyel (2003) a térségek társadalmi kohézióját sikerességi faktornak, a társadalmi tőkét egyértelműen a sikerességet meghatározó alaptényezőnek tekinti munkájában. A társadalmi tőke a regionális versenyképesség fogalmával párhuzamosan kerül elő. Bár Lengyel megközelítése főként gazdasági jellegű, a versenyképesség fogalmát³ a regionális versenyképesség fogalmának meghatározásakor kiegészíti két tényezővel: környezeti és társadalmi szempontokkal. A szerző elméletében a társadalmi tőke és a regionális kötődés így kerülnek be azon kulcstényezők közé, amelyek meghatározzák a regionális versenyképességet. A társadalmi tőkét fejleszhetőnek tételezi, mellyel növelni lehet a társadalmi kohéziót. A társadalmi kohézióval párhuzamba állítja a regionális identitást, és azt mondja, hogy a magas kohézió és a magas szintű identifikálódás együtt jár, és ez a két tényező a társadalmi tőke elemének tekinthető.

Az 2. ábra bemutatja a társadalmi tőke és a regionális identitás hatását a regionális versenyképességre, illetve egymásra való hatásukat, Lengyel elgondolása és Putnam és szerzőtársai kutatási eredményei alapján. A magas szintű társadalmi tőke növeli a regionális identitás szintjét is és ez fordítva is igaz. A társadalmi tőke és a regionális identitás magasabb szintje egyértelmű pozitív hatással van a regionális versenyképességre. A gazdasági siker, a jó regionális versenyképesség pedig törvényszerűen visszahat a társadalmi tőke és a regionális identitás szintjére. A többi, regionális versenyképességet befolyásoló tényezőt nem ábrázoltuk, mivel azok jelen munka szempontjából nem relevánsak.

³ „A versenyképesség a fenntartható gazdasági növekedéshez, a globális versenyben elérhető gazdasági növekedéshez kapcsolódik.” (Lengyel 2003. 256. o.)

2. ábra - Vázlat a társadalmi tőke és a regionális identitás együttes hatásairól a regionális versenyképességre

Forrás: Putnam et al 1993 és Lengyel 2003 alapján saját szerkesztés

A társadalmi tőke elemei közül Lengyel még kiemelte a területen működő regionális hálózatokat, amelyek szerepet vállalnak a konfliktusok feloldásában és a közös célok kijelölésében. Itt is visszaköszön a kompakt nektworkök iránti igény, mivel azok egyértelműen a térség segítségére tudnak lenni a versenyképesség növelésében. Kiemelt fontosságú elem az erős társadalmi kohézió, valamint integráltság, melyek hozzájárulnak a hálózatok kompaktságához és a társadalmi tőke, valamint a területi identitás erősítéséhez.

Lukovics (2004) cikkében a regionális identitás szerepéről a régiók gazdaságfejlesztésében felhasználja a regionális identitás koncepcióját és Robert D. Putnam (2000) elméletét a „Bowling Alone” című munkából, amely egyértelműen a két elmélet összekötésére utal. A szerző ebben a tanulmányában nem jutott túl az identitás elméleti kereteinek körbejárásánál, ám abba beilleszthetőnek vélte Putnam elméletét, ezáltal is bátorítva bennünket a regionális szintű területi kötődés és társadalmi tőke elméleti kompatibilitásának feltételezésére.

Roberto Camagni (2009) tanulmánya szintén együttesen használja fel a területi kötődést és a társadalmi tőkét, ám azokból egy új erőforrás típusot, a területi tőkét konstruálta meg. A terüle-

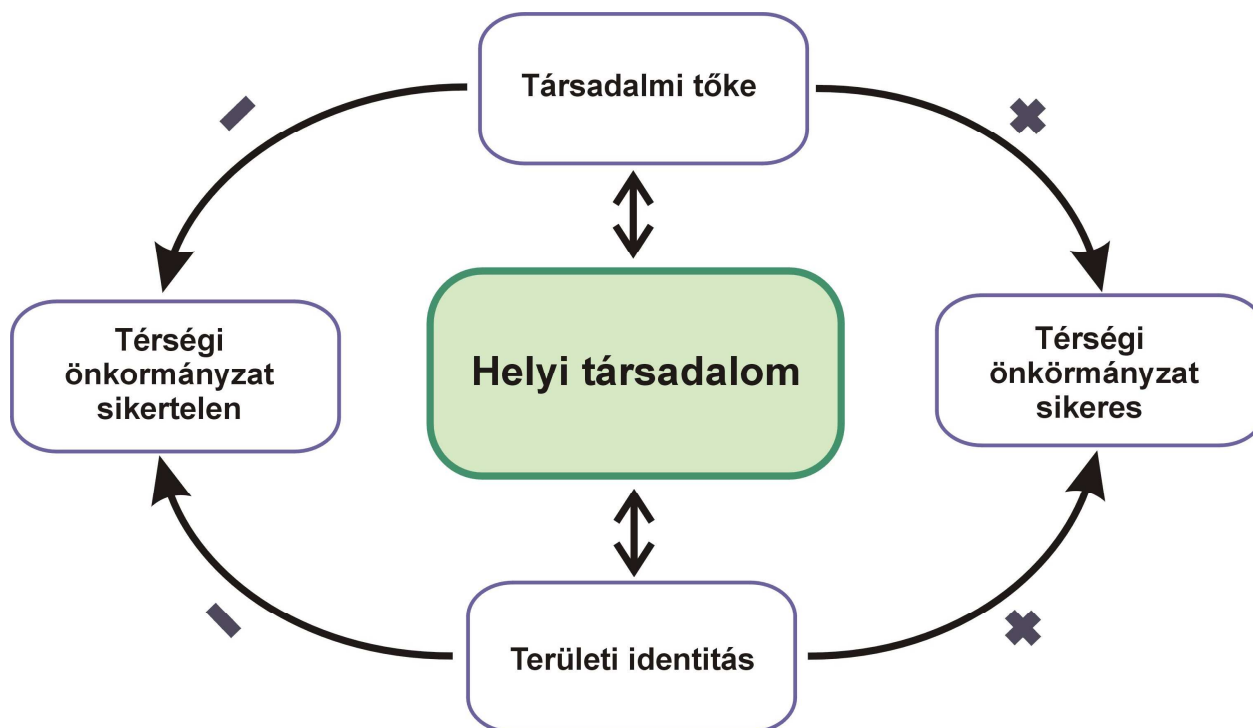
ti tőke nem kizárólag a társadalmi tőkére és a területi identitásra épül, hanem más dimenziók is helyet kaptak benne, ahogy az korábban olvasható volt.

4.2 Az elemzés célja

A két vizsgált elmélet, a társadalmi tőke és a területi identitás elmélet tehát sok közös, átfedő dimenzióval rendelkezik. Munkámban Lengyel Imre (2003) elgondolásának és saját elméleti feltevésének megfelelően *a területi identitást, valamint a társadalmi tőke elméleteket összefüggőnek, a regionális identitást a társadalmi tőke egy régiós szintű megjelenési formájának tekintem.*

A fent vázolt elméleti összefüggések alapján merült fel e dolgozat vonatkozó hipotézise, melyet nagy részben formált Robert D. Putnam (1993) munkája. Ahogy már említést tettünk róla, a „*Making Democracy Work*” című könyv egy empirikus kutatás eredményeit bocsátotta közre, melyet a szerző Olaszországban a demokratikusan választott olasz regionális önkormányzatok működésével, sikerességével kapcsolatban végzett. A kutatást néhány kiválasztott, földrajzi szempontból egymástól távoli és a kulturális hagyományok szempontjából eltérő tulajdonságokkal rendelkező olasz régió önkormányzatai esetében végezték. Fő eredménynek az a megállapítás tekinthető, hogy a jobban működő regionális önkormányzatok esetében a térség társadalmi tőke szintje magasabb, a rosszabbul teljesítő önkormányzatok esetében alacsonyabb volt. Ezt az állítást megfordítva azt mondhatjuk, hogy azokban a régiókban, ahol magasabb volt a társadalmi tőke szintje, a regionális önkormányzatok is jobban működtek, mint alacsonyabb társadalmi tőke szinttel bíró társaikban. Putnam könyvében hangsúlyozta, hogy nem maguk a regionális intézmények, hanem a társadalmi környezetük volt igazán meghatározó működésük szempontjából. Az önkormányzatok sikeressége és sikertelensége tehát egyértelműen összefüggött a térség helyi társadalmának társadalmi tőke szintjével. Putnam történeti kontextusban is vizsgálta a kérdést, és már ő is felvetette a területi (regionális) identitás fontosságát is ebben a bonyolult viszonyrendszerben. A 3. ábrán látható egy a fentebb említett viszonyrendszer grafikus ábrázolására tett kísérlet.

3. ábra - Vázlat a társadalmi tőke és a területi identitás együttes hatásairól a területi önkormányzat sikerességére

Forrás: saját szerkesztés Putnam et al. 1993 alapján

Ha továbbhaladunk ezen a gondolati fonálon, arra juthatunk, hogy azokban a térségekben, ahol hagyományosan működtek összetartó erők, valamint sikeres társadalmi hálózatok, a társadalmi tőke pozitív hatásai ki tudtak bontakozni. Azt is mondhatjuk, hogy a társadalmi tőke magas szintje hozzájárult a térségek önkormányzatainak sikeres működéséhez. Ezek az összetartó erők segítették elő a helyi társadalom összetartását és magasabb szintű kohézióját. Elgondolásom szerint a helyi társadalommal való identifikálódás a magas szintű társadalmi tőke előfeltétele az adott közösségben. Továbbá a területi identitásnak kulcsszerepe van a térségi politikai szereplők sikeressége szempontjából, illetve a társadalmi tőke szintjének szempontjából egyaránt. Ahol működik az emberek közötti és az intézményekbe vetett kölcsönös bizalom, ahol az emberek hajlandóak az azonnali viszonzás előfeltétele nélkül is segítséget nyújtani egymásnak, és ahol a lakosok közül bárki kaphat, illetve adhat bizalmat bárkinek, adottak a feltételek egy térségi identitás megszilárdulásához. Az is elmondható, hogy azokban a térségekben, ahol erős az összetartozás, a közös sors és közös érdekek érzése, illetve felismerése, sokkal könnyebben fognak megteremtődni a szükséges feltételek a társadalmi tőke magasabb szintjének eléréséhez és annak folyamatos növeléséhez. A régiók helyi társadalmi véleményem szerint ilyen közegekké válhatnak, illetve közegek lehetnek – ezeknek a helyi társadal-

maknak a sikeres működése magukat a térségeket is sikeressé teheti, a sikertelen működés pedig a térséget is sikertelenné teszi. A területi identitás értelmezéséhez a fentiek szerint tehát jól használhatónak mutatkozik a társadalmi tőke elmélet, mint magyarázó, illetve összekapcsolt keretelmélet felhasználása.

Célom a magyar társadalom véleményeinek és helyzetének illetve a régiók helyi társadalmainak – már ha beszélhetünk ezekről – a helyzetének és véleményeinek összehasonlítása a vizsgálat során. Feltételezésem szerint, ha néhány szerző szerint nem is beszélhetünk regionális helyi társadalomról, hiszen Magyarországon a regionális reformok főként „top-down” jelleggel lettek végrehajtva, a régiós a helyi társadalmak összességéből összeállt régió azonban mindenképpen értelmezhető egyfajta „bottom-up” módon összeállt helyi társadalomként. Az elemzések során egy „szűk” régió definícióval dolgozom: a magyar NUTS 2-es statisztikai – tervezési – közigazgatási régiókat kívánom megvizsgálni. Ez a lehatárolás egyfelől megfelelő elgondolásomnak, miszerint a magyar régiók alkalmas keretei a területi kötődés és a társadalmi tőke kialakulásának, valamint az európai egység részeként magát az EU-t jelentik lakosaik számára. Másfelől ez a lehatárolás tette lehetővé a megfelelő kutatási adatforrások kiválasztását, illetve a megfelelő elemzési/statisztikai módszerek megválasztását.

5. Összefoglalás

A dolgozatban tehát a társadalmi tőke és a területi kötődés teóriák összefüggéseinek megvizsgálására vállalkoztam. A vizsgálatot egyrészt elméleti, másrészt empirikus szempontból végeztem, a magyar régiók összehasonlítása illetve két esettanulmány példáján. Bemutattam a társadalmi tőkével kapcsolatos legjelentősebb szerzők gondolatait és az elmélet legfontosabb dimenzióit. Megvizsgáltam a területi identitás elmélet irodalmát is, ám ebből főként a területi kötődés dimenzióját emeltem ki, és jártam körbe elméleti és empirikus szempontból. A két elmélet kapcsolódásait igyekeztem feltárni. Az elméleti vizsgálódás tekintetében vállalkozásom sikeresnek bizonyult, hiszen kimutatható volt az összefüggés a két térségi jellemző között. Mivel mindkét elmélet a társadalmi integrációval és kohézióval hozható összefüggésbe, illetve operacionalizációjuk általában szintén a társadalmi integráltság más megnyilvánulásainak vizsgálata érdekében történik, a kapcsolódás köztük egyértelműen magyarázható. Az elméleti részben feltártam, hogy a regionális versenyképesség közgazdasági megközelítésű mérése, illetve a regionális kormányzati és intézményrendszer politikatudományi hatékonyság mérése esetén a társadalmi tőke és a területi kötődés egy harmadik jellemzőben kerül összeg-

zésre egyes szerzők által. Ezt a jellemzőt területi tőkének nevezik. Ez az eredmény egyértelműen a két elmélet erős kapcsolatára utal.

A társadalmi kohéziót és integrációt vizsgáló térségi kutatások is rendszeresen együtt használták fel a társadalmi tőke és a területi kötődés elméleteket. Mivel mindkét elmélet – a társadalmi tőke és a területi kötődés egyaránt visszajelzi, indikálja az adott térség helyi társadalmának integráltságát illetve kohézióját, így ez a használat nem meglepő.

Az irodalmak szemlészése és az empirikus munka tervezése során meggyőződtem róla, hogy a területi tőke és a területi kohézió / integráció elméletek konceptualizálása és mérésre operacionalizálása lényegesen nehezebb feladat, mint a társadalmi tőke és a területi kötődés elméletek esetében. A társadalmi tőke elmélet sok kutató véleménye szerint így is az operacionalizálhatóság határán van, és ebben a dolgozatban is csupán néhány eleme alapján tudtam rá vonatkozóan következtetéseket levonni. A területi kötődés mérése kevésbé bonyolult dolog, ám az eredmények érvényessége szempontjából az is komoly felkészültséget kíván meg. Így amellet, hogy a területi tőkére illetve a területi kohézióra vonatkozó kutatások igazolták a társadalmi tőke és a területi kötődés kapcsolatát a helyi társadalmak esetében, azoknak mérésre történő felhasználása aligha egyszerű feladat.

A társadalmi tőke mérésre operacionalizálása szempontjából az általánosított bizalom és az intézményekbe vetett bizalom koncepcióját használtam fel. Ez azonban az elméleti részben bemutatott dimenziókhoz képest csupán kicsi szelete annak a nagy egésznek, amit a társadalmi tőke a kutatók véleménye szempontjából jelent. Konszenzusos definíciót a tudományos közlemények vizsgálatakor nem találtam, annál több versengő értelmezés került azonban a látóterembe. A dolgozatban főként Putnam elgondolását követve határoztam meg a társadalmi tőkét. A másodelemzést a rendelkezésre álló adatfájlok kérdőíveinek lehetőségei alapján, a lehető legnagyobb érvényességre törekedve végeztem el.

A területi identitás elemei közül a területi kötődést választottam ki vizsgálatomhoz. Az identitás elmélet nagy komplexitása és bonyolultsága miatt arra törekedtem, hogy valamilyen egyszerű, hatékony és érvényes formában mérni, illetve mérésre operacionalizálni lehessen azt. A területi kötődés használata mellett szólt az, hogy a legtöbb régiókat kutató szerző azt használta munkája empirikus részében. A munka eredményeként közre bocsátottam a dolgozat témájában hasznos elméleti irodalmak feldolgozását. Továbbá elvégeztem egy empirikus elemzést a Magyarországra vonatkozó Eurobarometer adatok alapján. A területi kötődés kérdőíves mérésével kapcsolatban megállapítottam, hogy az Eurobarometer kutatás mérési módszertana konszenzusosan elfogadott a szakterület szerzői körében. Természetesen, ha mélyebbre me-

gyünk, és a területi kötődés összetevőivel és képződésével kívánunk foglalkozni, nem feltétlen fedezhető fel konszenzus a kérdés kutatói között.

Az empirikus elemzés szempontjából megoldandó kérdés volt a vizsgált területi szintek feltételezett jelentéstartalma az Eurobarometer kérdőíves interjú kontextusában. Ezt a nehéz módszertani kérdést azzal a felvetéssel kellett lezárnom, hogy egy Európai Unióról szóló kérdőívben a régióról szóló kérdések esetében a megkérdezettek feltehetően a NUTS 2-es szintű régiókra gondolnak, és nem másfajta régiók jutnak az eszükbe.

A régiók helyi társadalmainak lakossága körében végzett vizsgálódás alapján vizsgáltam meg a társadalmi tőke fogalom jelentésének értelmezését. Az EUTE/ESS kutatás kérdései alapján végzett módszertani kísérletem során az általánosított bizalmat használtam a társadalmi tőke indikátoraként. Konfirmációs faktorelemzéssel teszteltem az általánosított bizalom invarianciáját. Mivel a vizsgálat segítségével meg tudtam állapítani, hogy a különböző régiók lakossága mást ért az általánosított bizalom koncepcióján, ezért nem beszélhetünk invarianciáról. E fejlemény azt jelenti, hogy az egyes régiók helyi társadalmi jelentősen eltérő felfogással bírnak az általánosított bizalommal kapcsolatban. Ezt alátámasztják az invariancia mérés mellett az egyes térségek jelentősen eltérő átlagértékei.

Megállapítható tehát, hogy nincs egységes értelmezése az általánosított bizalomnak – mely sok szerző szerint a legfontosabb konkrét megjelenési formája a társadalmi tőkének – a különböző régiók lakosságát reprezentáló minták között. Ez arra utal, hogy a térségek lakossági rendelkeznek saját, más térségek lakosságaitól különböző vélemény és jelentés-attribúciós készlettel az általánosított bizalommal, és így a társadalmi tőkével kapcsolatban is.

Vizsgálódásunk egyúttal alátámasztotta, hogy a mérésre operacionalizált társadalmi tőkének a lakosság körében sincs egységes felfogása.

A társadalmi tőke és a területi kötődés közötti kapcsolat nem igazolható egyértelműen minden térségi szint esetében. Sem a vizsgált elméletek, sem az elemzett adatok között nem található meggyőző összefüggés, ha az Európához kötődést és a társadalmi tőke szintet vetjük össze. Eszerint az európai szint túl távoli a megkérdezettek szokásos élethelyzetétől. Illetve az ahhoz való kötődésük az elméleti részben kifejtettek szerint feltehetően még alakulóban van. A hagyományos területi szintek (település, nemzet) esetében az összefüggés jelenlétét viszont nagyobb eséllyel lelhetjük fel, főleg a település esetében. A régiók esetében e disszertáció eredménye az elméleti összefüggés fellelése, és annak empirikus igazolása felé tett lépés. Az összefüggés meglétére empirikus példaként hozható fel a Dél-Dunántúli és az Észak-Magyarországi régiók esete. Az összehasonlítás alapjaként kínálkozik az ESS/EUTE kérdőív harmadik hullámának 2006 év végén, és 2007 év elején végzett adatfelvétele, melynek adat-

felvételi időszaka közel egybeesik az Eurobarometer adatok 67.1-es hullámának 2007. február - márciusi felvételével. Ezáltal az időbeli torzítások hatását nagy részben ki tudjuk küszöbölni, ám az eltérő módszertanból adódó torzításokat nem.

A két régió esetében az általánosított és intézményes bizalom alapján mért társadalmi tőke és a területi kötődés adatai esetében világosan látszik a tendencia, mely a koncepciók empirikusan együtt járását, kapcsolatát jelzi. A Dél-Dunántúlon az intézményi bizalom szintje az Európai Parlament irányában magas, és növekvő regionális kötődéssel párosul. Észak-Magyarország esetében az Eurobarometer esést mutat a területi kötődés minden vizsgált típusában. Az intézményesített bizalom esetében pedig az Európai Parlamentben való bizalom a többdimenziós skálázás grafikonján e térség esetében nem helyezkedik el közel egyetlen más bizalomtípushoz sem, ellentétben a többi térség grafikonjaival. Ez jelzi, hogy a régió lakosságának területi kötődései és az intézményesített bizalma általában (illetve kifejezetten az Európai Parlamentben való bizalom esetében) együtt mozog. Az általánosított bizalom szempontjából elmondható, hogy Észak-Magyarország az emberekbe vetett bizalom szempontjából hatodik a magyar régiók között. Az összefüggést ezek az „együtt járások” igazolni látszanak. A fentiek alapján *első* hipotézisemet, miszerint a területi kötődés a társadalmi tőke elmélet részeként funkcionál területi vizsgálódások esetében, - így a magyar régiók helyi társadalmi esetében is – főként elméleti eredmények alapján, de részben empirikus bizonyítások eredményeképpen is igaznak tételezem.

Empirikus elemzéseimben és az eredmények összehasonlításakor az Európához kötődés jelentése feltehetően eltér a többi, szubnacionális szinthez való kötődés jelentésétől. Példa erre a fentebb említett Észak-Magyarországi régiós eset, illetve a szegedi esettanulmány faktorelemzése. A Szeged Studies 2004 adatbázis alapján a kötődések faktorelemzéses vizsgálatakor egyértelműen látható volt, hogy az Európai Unióhoz való kötődés kiesett az eljárásból, azaz erről a területi szintről az emberek teljesen másképpen gondolkodtak, mint a többiről. Ebben az időszakban a szegediek gondolkodásában a régióhoz való kötődés szinte teljesen megfeleltethető volt a megyékhez való kötődés mintáinak. Az Eurobaromter későbbi hullámainak elemzésekor tapasztalhattuk azt a folyamatot, amikor a kötődések változásai feltehetően a viszonyulások változásait jelentették. A „konvencionális” területi egységek esetében e hipotézist az elméleti irodalmak igazolták, ám a régiók és az európai szint esetében én ugyanezt nem tudtam megtenni.

A disszertáció kiemelten fontos része a vallási társadalmi tőkéről szóló esettanulmány. Az esettanulmányban felvettem egy új irányt a vallási közösségek tudományos tipologizálásában. Ennek megértéséhez kontextusba helyeztem a vallás kérdését: bemutattam a pluralizmus

elgondolását, valamint a vallási különbségek történelmi alakulását. Kitértem a létező tipológia bemutatására és empirikus adatokkal történő alátámasztására. A régi tipologizálással kapcsolatos legfontosabb kritikám alapja az egyik dimenzió, az exkluzivitás felettébb absztrakt és nehezen értelmezhető jellege. Az új tipologizálása módszer javaslatom szerint a vallási társadalmi tőke használata a vallási közösségek tipologizálása céljából. Így megszabadulhatunk az absztrakcióktól, és a közösségek társadalmi realitásaival kapcsolatban is egyértelmű képhez juthatunk. A vallás témája a magyar társadalomban és a régiók helyi társadalmában zajló összehasonlító elemzés során nem bírt nagy jelentőséggel, ám az azt nemzetközi szakirodalmakon és példákon keresztül bemutató fejezet megmutatta fontosságát. Az elmélet ilyen alapos bemutatása egyedi a magyar társadalmi tőke kutatásban.

A hipotéziseim kapcsán tehát elmondható, hogy első hipotézisem, azaz „A területi kötődés és a társadalmi tőke elmélet összekapcsolódnak területi vizsgálódások esetében, így a magyar régiók helyi társadalmait reprezentáló minták esetében is. Azaz a meglévő bizalom, reciprocitás, részvétel, tolerancia és helyi kötődés határozza meg az adott térség társadalmi integráltságát és kohézióját, mely sok más dimenzióra is hatással van. Befolyásolja a gazdasági és a politikai dimenziót, valamint a természeti környezet állapotát is. A területi kötődés és a társadalmi tőke „együtt jár”, egyik a másik szempontjából meghatározónak tekinthető. A nagyobb egységnek a társadalmi tőke tekinthető.” igazoltnak tekinthető, a dolgozat elméleti és empirikus eredményei alapján.

Második feltételezésem, miszerint „A társadalmi tőkének és a területi kötődésnek nem alakult még ki konszenzusos értelmezési kerete és tartalma a különböző magyar NUTS 2-es régiók lakosságának vizsgálata esetében. A mérési invariancia eléréséhez az operacionalizálást és a konceptualizálást térségenként kellene elvégezni.” szintén igaznak bizonyult, elvégzett próbáink alátámasztották az egyes területi szintek közötti különbségeket.

Harmadik elgondolásom, mely szerint „minden térségi szint esetében igaz, hogy az adott térségben tapasztalható területi kötődés szint és a térség társadalmi-tőke szintje között egyértelmű összefüggés, elméleti és empirikus együtt járás tapasztalható. Céloom, hogy ezen állítást a magyar régiók (NUTS 2) esetében empirikusan is megpróbáljam igazolni.” csupán részleges igazolást leltem fel. Igaz a kijelentés a lokális kötődés esetében, azonban igazolhatósága kérdéses a középszintű kötődések esetében. Az Európai szint esetében pedig a hipotézis egyáltalán nem igazolható.

Felhasznált irodalom

- Bradshaw, Y. – Wallace, M. (1991). Informing Generality and Explaining Uniqueness: The Place of Case Studies in Comparative Research. *International Journal of Comparative Sociology*, 32(1), 154–171.
- Brunner, G. (1995). „Nemzetiségi kérdés és a kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában.” Budapest: TLA.
- Bugovics, Z. (2007). *Társadalom, Identitás és Területfejlesztés*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Byrne, B. M. (2001). *Structural Equation Modeling with AMOS*. Mahwah, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Byrne, B. M. (2004). „Testing for Multi Group Invariance Using AMOS Graphics: A Road Less Traveled.” *Structural Equation Modeling* 11 (2): 272–300.
- Camagni, R. (2009). Territorial capital and regional development. In: (Capello, R. – Nijkamp, P. szerk.) *Handbook of regional growth and development theories*. Northampton, MA. Edward Elgar Publishing. 118-132.
- Cartwright, A. – Kovács, K. – Sik, E. et al (2006) Social capital, regional development, and Europeanisation in Hungary – a literature review. Paper presented at the first SOCCOH Conference. Letöltés ideje: 2010. január 5. 16.00. Forrás: <http://www.lse.ac.uk/collections/ESOCCLab/pdf/Social%20capital%20and%20Regional%20Development%20in%20Hungary.pdf>
- Chen, F. F. (2007). „Sensitivity of Goodness of Fit Indexes to Lack of Measurement Invariance.” *Structural Equation Modeling* 14(3): 464–504.
- Coleman, J. S. (1988). „Social Capital in the Creation of Human Capital.” *The American Journal of Sociology* 94: 95–120.
- Cox, E. (1995). *A Truly Civil Society*. Sydney, ABC Books.
- Cox, E. (1998). *Measuring Social Capital As Part of Progress and Well-Being. Measuring Progress. Is Life Getting Better?* R. Eckersley. Collingwood, Victoria, CSIRO Publishing 157–167.
- Cox, E. (2007). „The Functional Value of Social Capital.” *Australian Journal of Social Issues* 42(4): 503–512.
- EUTE (é.n.). *Európai társadalomtudományi Elemzések Módszertana*. Forrás: internet. Letöltés ideje: 2010.09.20. 11:00. Cím: <http://www.esshu.hu/modszertan>.
- Field, J. (2003). *Social Capital*. London and New York, Routledge.
- Füstös, L., E. Kovács, et al. (2004). *Alakfelismerés (Sokváltozós Statisztikai Módszerek)*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Füzér, K. – Gerő, M. – Sík, E. – Zongor, G (2005) *A társadalmi tőke növelésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel. Fejlesztéspolitika társadalmi hatásai 4*. Budapest, TÁRK. Elérés: 2010.01.06. 16:00. Cím: <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a768.pdf>

- ICPSR (2005). Eurobarometer 63.4: European Union Enlargement, the European Constitution, Economic Challenges, Innovative Products and Services, May-June 2005. Ann Arbor, Michigan: ICPSR.
- Kákai, L. (2009). A régió belső kohéziója, az elit véleménye, identitása alapján. In I. Pálné Kovács (szerk.), A politika új dimenziója, a régió (pp. 107-128). Budapest: Századvég.
- Kearns, A. –Forrest R. (2000). „Social Cohesion and Multilevel Urban Governance.” *Urban Studies* 37(5-6):995-1017.
- Kearns, A. and Forrest, R. (2001). „Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood.” *Urban Studies*, 38(12): 2125-2143
- Lengyel, I. (2003). *Verseny és Területi Fejlődés*. Szeged, JATE Press.
- Lukovics, M. (2004) A regionális identitás szerepe a regionális gazdaságfejlesztésben. In: (Czagány, L. – Garai, L. szerk.) *A szociális identitás, az információ és a piac*. SZTE GTK Közleményei, Szeged, JATE Press. 214-228.
- Marks, G. (1998). Territorial Identities in the European Union. In J. J. Anderson (Ed.), *Regional Integration and Democracy: Expanding on the European Experience* (pp. 69–94). Boulder: Rowman & Littlefield.
- Moreno, L. (1999). „Local and global: Mesogovernments and territorial identities.” *Nationalism and Ethnic Politics* 5(3 és 4): 61–75.
- Pálné Kovács, I. (2000). Térsszervezési stratégiák Magyarországon. In F. Glatz (Ed.), *Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés* (pp. 29–56). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Pálné Kovács, I. (2008). *Helyi Kormányzás Magyarországon*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Pálné Kovács, I. (2009). A kutatásról és a vizsgált régióról. In: (Pálné Kovács, I. szerk.) *A politika új színtere, a régió*. Budapest-Pécs, PTE BTK IDI - Századvég Kiadó. 7-22.
- Putnam, R. D. – Leonardi, R. – Nonetti, R. Y. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ.: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (1995). „Bowling Alone: America’s Declining Social Capital.” *Journal of Democracy* 6(1): 65–78.
- Putnam (2000) *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York, Simon and Schuster.
- Putnam, R. D. – K. A. Goss (2004). Introduction. *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. R. D. Putnam, Oxford University Press: 3–21.
- Putnam, R. D. – L. M. Feldstein (2004). *Better Together*. New York, Simon and Schuster Paperbacks.
- Ragin, C. C. (1987). *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. Berkeley, University of California Press.
- Rechnitzer, J. (1998). *Területi stratégiák*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus.
- Rechnitzer, J. (2004). A területi tervezés rendszere a területfejlesztési törvényben. In: *Település és városszociológiai szöveggyűjtemény*. Budapest, Gondolat. 222-232.
- Stanley, D. (2003). „What Do We Know about Social Cohesion: The Research Perspective of the Federal Government’s Social Cohesion Research Network.” *Canadian Journal of Sociology*, 28(1): 5-18

A szerző publikációi az értekezés témájában

1. Nagy Gábor Dániel
A devolúció és az angol regionalizmus. In: Pálné Kovács I (szerk.) Regionális reformok Európában. Budapest: Belügyminisztérium IDEA Program, 2005. pp. 173-198.
2. Nagy Gábor Dániel, Szűcs Norbert
A politikai participáció és a társadalmi tőke, valamint a kapcsolathálózatok összefüggései. In: S. Szabó Péter (szerk.) Pécsi Politikai Tanulmányok III. Pécs: PTE BTK Politikai Tanulmányok Tanszék, 2006. pp. 121-136.
3. Nagy Gábor Dániel, Szűcs Norbert
Politikai részvétel, demokrácia és társadalmi tőke. In: Pászka Imre (szerk.) Youth in Civil Europe Conference. Szeged, Magyarország, 2007.10.13-2007.10.16. Szeged: pp.50-54. (The Society of the Southern Great Plains; 3.)
4. Nagy Gábor Dániel
Regionális identitás Szegeden. In: Szilágyi Tamás, Zámolyi Ferenc (szerk.) Társadalom és épített környezet: válogatott tanulmányok a társadalomtudományok, a néprajz és az építészet területéről. Szeged: DARTKE - Dél-Alföldi Regionális Társadalomtudományi Kutatási Egyesület, 2007. pp. 17-20.(ISBN:978-3900265083)
5. Nagy Gábor Dániel
The Question of Regional Identity in Hungarian Regions – a Case Study of a City. In: Pálné Kovács I (szerk.) Regional Decentralization in Central and Eastern Europe. Pécs: University of Pécs Department of Political Studies, 2007. pp. 151-161. (Political Studies of Pécs; 4.) (ISBN:978-963-642-148-9)
6. Máté-Tóth András, Mezei Sára, Nagy Gábor Dániel
Vallási orientáció néhány magyarországi vallási közösségben. In: Máté-Tóth András, Nagy Gábor Dániel (szerk.) Vallásosság változatok: Vallási sokféleség Magyarországon. Vallás a társadalomban.. Szeged: JATEPress, 2008. pp. 91-112. (Religion in Society; 3.) (ISBN:978-963-482-859-4)
7. Nagy Gábor Dániel
A Regionális Lakossági Felmérések Összehasonlíthatóságának Módszertani Kihívásai. In: Szónokyné Ancsin G (szerk.) Magyarok a Kárpát-medencében. I. Nemzetközi konferencia. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Gazdaság és Társadalomföldrajz Tanszék, 2008. pp. 347-354.
8. Nagy Gábor Dániel
Társadalmi tőke és vallás. In: Vajda Zoltán (szerk.) Bölcsészmuhely 2008. Szeged: JATEPress, 2009. pp. 129-139.
9. Nagy Gábor Dániel
Társadalmi tőke vizsgálat a magyar régiókban. In: Jancsák Cs, Nagy GD, Szűcs N (szerk.) Céhem vándorkönyvei: Tanulmányok a 60 éves Pászka Imre tiszteletére. Szeged: Belvedere Meridionale, 2009. pp. 59-76. (ISBN:978-963-9573-59-8)

10. Nagy Gábor Dániel
A „társadalmi tőke” mint az Európai polgárság fontos építőköve.
In: Imre Pászka (szerk.) *Youth in Civil Europe Conference 2: New horizons in strengthening European Citizenship*. Szeged, Magyarország, 2009.09.03-2009.09.04. Szeged: pp. 11-31. (Youth in Civil Europe Conference 2; 2.) *New horizons strengthening European Citizenship* (ISBN:978-963-87886-2-7)
11. Nagy Gábor Dániel
A társadalmi tőke főbb dimenzióinak szociológiai elemzése. In: Jancsák Cs, Nagy GD, Pászka I (szerk.) *Állandó párbeszédben.: A szegedi műhely tisztelgése Utasi Ágnesnek*. Szeged: Belvedere Meridionale, 2010. pp. 166-189. (ISBN:978-963-9573-72-7)
12. Nagy Gábor Dániel
Religious Social Capital in Central and East Europe. In: Porció Tibor (szerk.) *The Study of Religions in Szeged*. Szeged: Szeged, JatePress, 2010. pp. 65-73. (ISBN:978-963-315-011-5)

A szerző konferencia előadásai az értekezés témájában

1. 2005. november: Szegedi Tudományegyetem TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék Határok és Eurorégiók c. konferenciáján *Regionális identitás és határmenti együttműködések* címmel
2. 2006. május: PTE BTK IDI Konferenciája, MTA PAB, Pécs *Regional identity and social capital in the Southern Great Plains Region*
3. 2006. június: Magyar Kapcsolatháló Elemzők 3. Konferenciája, BCE, Budapest (Szűcs Norberttel közösen) *Diákmunka és társadalmi tőke összefüggései*
4. 2007. június: HUNNET Magyar Kapcsolatháló Elemzők Konferenciája, BCE, Budapest; *Vallási Társadalmi tőke: egy esettanulmány*
5. 2007. június: MPTT Politológus Vándorgyűlés 2007, Pécs; *Területi kötődés és regionális identitás: egy esettanulmány*
6. 2008. február: Vallási társadalmi tőke az Új Vallási Közösségekben, Kisegyházkutató Munkacsoport, Budapest. Pünkösdi Teológiai Főiskola
7. 2008. március: A komparatív regionális kutatás módszertani kihívásai lakossági adatfelvételeknél; Magyarok a Kárpát Medencében Konferencia, Szeged
8. 2008. április: Religious social capital in Hungary, CESNUR – INFORM Conference, 2008; London.
9. 2008. április: Religious social capital – a theoretical proposition, REVACERN projekt második konferencia, Szeged

10. 2008. április: Vallási társadalmi tőke – elméleti alapok; SZTE BTK Kari Tudományos Nap, Szeged
11. 2008. május: Correlations of religious identities and the public good in CEE, Re-Dial Association – The Role of Religions in the Building of European Identity Conference, Szeged
12. 2008. június: *A regionális lakossági felmérések összehasonlíthatóságának módszertani kihívásai*; MPTT Politológus Vándorgyűlés 2008, Noszvény.
13. 2008. augusztus: *Boundaries between Religious Groups Based on the Type of Social Capital They Produce*; Association for the Sociology of Religion 2008 Conference, Boston, USA
14. 2009 július: Strukturált Egyenlet Modellezés AMOS-al, SPSS Nyári Egyetem, Veszprém, SPSS Magyarország
15. 2009. augusztus: Social capital and religion revisited. Association for the Sociology of Religion 2009 Conference, San Francisco, USA
16. 2009. augusztus: "Social Capital and Religion" *Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association Annual Meeting, Hilton San Francisco, San Francisco, CA, Aug 08, 2009*
17. 2009 november: European citizenship as a key factor to your success. YICE 2 Conference, DARTKE, Szeged
18. 2010. május: A vallási közösségek tipologizálásának új útjai: a közjó problematikája. Horváth Zsuzsa Emlékkonferencia, WJLF, Budapest
19. 2011. április: Vallási közösségek és deviancia. Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium Konferenciája, Szeged